

Aleksandra Krzysiak

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: 0009-0000-2969-8092

am.krzysiak@gmail.com

Ochrona dobra dziecka w postępowaniu cywilnym – uprawnienia i obowiązki dotyczące małoletniego w postępowaniu nieprocesowym

*Protection of the Welfare of the Child in Civil Proceedings –
Privileges and Obligations Concerning the Minor
in Non-Trial Proceedings*

ABSTRACT

The subject of the privileges and obligations of a minor in non-trial proceedings is still not sufficiently studied in the Polish procedural law doctrine. The protection of the welfare of the child, which should be embodied in the laws and the practice of justice, still requires numerous changes and refinements. The planned amendment to the Family and Guardianship Code and some other laws emphasizes the need for reforms in Polish legislation, proposing amendments to several legal acts in order to raise the standards of minors' participation in court procedures, strengthen their protection, including systemic protection from harm. The purpose of this paper is to collect and describe the main duties and rights of the child in non-trial proceedings, and to show how the cited regulations implement the protection of the child's welfare. Minors are participants in proceedings with special needs, so the justice system should be ready to accommodate them, providing them with decent conditions and taking into account their individual situation. On the basis of the analysis of the literature and case law in the field of civil procedure, civil law and family and guardianship law, certain deficiencies in the existing mechanisms were shown and the inadequacy of civil procedure institutions responsible for protecting the welfare of the child was exposed. Polish legislation requires such regulations that will allow the formation of a smoothly functioning system of protection of minors.

Keywords: minor, litigation; non-trial, privileges, obligations

WPROWADZENIE

Postępowanie sądowe powinno być ukształtowane w taki sposób, by zapewnić każdemu uczestnikowi realną możliwość dochodzenia i obrony jego praw¹, co wyraża się między innymi w możliwości wyrażenia stanowiska procesowego i popierania go przed sądem. Sprawiedliwość proceduralna jest realizowana, jeżeli każdy podmiot biorący udział w postępowaniu sądowym ma zapewnioną możliwość przedstawienia swoich racji. Jak wskazał T. Zembrzuski, postępowanie sądowe, uwzględniając oczywiste różnice wynikające z odmienności ról procesowych poszczególnych podmiotów, powinno gwarantować jednakowe środki realizacji praw oraz zapewniać jednakową możliwość korzystania z nich przed sądem². W tym celu dziecku występującemu w postępowaniu nieprocesowym przyznano takie same uprawnienia jak dorosłym uczestnikom postępowania. Należy jednak podkreślić, że małoletni w postępowaniu cywilnym ma słabszą pozycję niż osoba dorosła z uwagi na swój wiek, zakres wiedzy oraz doświadczenia, dlatego też zostały unormowane dodatkowe uprawnienia dla dziecka pozwalające na wzmocnienie jego pozycji w postępowaniu.

Temat uprawnień i obowiązków małoletniego w postępowaniu nieprocesowym nie jest wystarczająco zbadany w polskiej doktrynie prawa procesowego. W celu wykazania, w jaki sposób przepisy prawa procesowego zapewniają ochronę dobra dziecka, w niniejszym artykule zebrano i zdefiniowano podstawowe obowiązki i prawa małoletniego w postępowaniu nieprocesowym. Ponieważ małoletni są uczestnikami o wyjątkowych wymaganiach, system prawny powinien być przygotowany, by zapewnić im godne warunki, biorąc pod uwagę ich indywidualną sytuację. Wykorzystanie metody analizy piśmiennictwa i orzecznictwa z zakresu postępowania cywilnego, prawa cywilnego oraz prawa rodzinnego i opiekuńczego oraz zastosowanie metody analizy i konstrukcji logicznej ukazało wady istniejących mechanizmów oraz niewystarczającą liczbę instytucji postępowania cywilnego odpowiedzialnych za zapewnienie dobra dziecka.

¹ T. Zembrzuski, *Pozbawienie możliwości obrony praw strony w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, M. Tomalak, Warszawa 2017, s. 573.

² *Ibidem*.

1. DOBRO DZIECKA JAKO NAJWAŻNIEJSZA WARTOŚĆ

W postępowaniu cywilnym wszystkie czynności w sprawach opiekuńczych ocenia się przez pryzmat klauzuli generalnej dobra dziecka³, dlatego konieczna jest analiza tego pojęcia.

Ochrona dobra dziecka jest podstawową i uniwersalną zasadą, która ma priorytetowe znaczenie przy wykładni przepisów zarówno prawa materialnego, jak i procesowego⁴. W polskim porządku prawnym zasada ta została zawarta w art. 72 Konstytucji RP i jest uznawana za hierarchicznie najwyższą wartość dla prawa rodzinnego⁵. Międzynarodowa Konwencja o prawach dziecka⁶, nie definiując bezpośrednio przytoczonego wyżej pojęcia, również powołuje się na nadrzędną wartość, jaką jest dobro dziecka, a przepis art. 3 Konwencji formułuje nakaz zabezpieczania interesów dziecka i traktowania jego dobra jako dyrektywy we wszystkich działaniach podejmowanych przez sądy i wszelkie inne podmioty decydujące o sytuacji dziecka⁷. Skutkiem ujmowania dobra dziecka w kategoriach zasady prawa i klauzuli generalnej są trudności z określeniem zakresu pojęcia tego dobra, wobec czego stworzenie definicji legalnej nie jest zasadniczo możliwe⁸. W zakresie pojęcia „dobra dziecka” znajdują się dobra zapewniające małoletniemu prawidłowy rozwój, stabilizację, bezpieczeństwo i przygotowanie do samodzielnego życia, a katalog czynności i zachowań mających na celu ochronę tego dobra zależy od czynników, tj. wiek, predyspozycje, sytuacja życiowa dziecka lub możliwości jego opiekunów⁹.

W literaturze podejmowano liczne próby skonkretyzowania pojęcia dobra dziecka. J. Marciniak pod tym pojęciem rozumie interesy osobiste dziecka, przejawiające się troską o jego rozwój fizyczny i duchowy oraz należyte przygotowanie do pracy, odpowiednie do jego uzdolnień i pozostające w zgodzie z interesem społecznym. Autor wskazuje również na interesy majątkowe małoletniego, przejawiające

³ D. Mróz-Szarmach, *Ochrona praw dziecka w postępowaniu cywilnym (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Instrumenty ochrony praw rodziny i ochrony praw dziecka*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Gdańsk 2020, s. 85.

⁴ G. Jędrejek, *Zasada ochrony dobra dziecka a postępowanie cywilne*, [w:] *Honeste Procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017, s. 234.

⁵ J. Zajączkowska-Burtowy, *Dobro dziecka jako wartość podlegająca szczególnej ochronie w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i kontaktów z dzieckiem*, [w:] *Realizacja zasady dobra dziecka w mediacji w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i kontaktów*, red. J. Mucha, Warszawa 2021, s. 141.

⁶ Konwencja o prawach dziecka – przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z dnia 23 grudnia 1991 r.).

⁷ J. Zajączkowska-Burtowy, *op. cit.*, s. 144.

⁸ D. Wybrańczyk, *Sytuacja prawna małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, Warszawa 2022, s. 39.

⁹ *Ibidem*, s. 38.

się w prawidłowym zarządzaniu jego majątkiem, właściwym przeznaczeniu płynących z niego dochodów oraz pozostawieniem w miarę możliwości nienaruszonej substancji majątku¹⁰. Podobnie dobro dziecka przedstawia S. Kołodziejski, który opisuje je jako zespół wartości duchowych i materialnych, które są konieczne do prawidłowego rozwoju fizycznego i duchowego oraz do należytego przygotowania go do pracy dla społeczeństwa¹¹. Natomiast Z. Radwański, sprzeciwiając się utożsamianiu dobra dziecka z wartościami instrumentalnie przyporządkowanymi realizacji czegoś, co nadal pozostaje niewiadome¹², podkreśla, że niedookreśloność pojęcia dobra dziecka ma zalety, które pozwalają uzupełniać i aktualizować treść tego pojęcia o nowe osiągnięcia nauki i nowe doświadczenia społeczne. W jego ocenie posługiwanie się klauzulą dobra dziecka umożliwia w zindywidualizowanym przypadku znalezienie optymalnego rozstrzygnięcia¹³.

W tym miejscu warto wskazać również wyroki Trybunału Konstytucyjnego oraz Sądu Najwyższego odnoszące się do omawianej problematyki. W wyroku z dnia 28 kwietnia 2003 r. TK wyraził pogląd, iż dobro dziecka jest tą wartością, która determinuje kształt innych rozwiązań instytucjonalnych. Ponadto podkreślił, iż dobro dziecka jest eksponowane jako wartość szczególna w przepisach Konwencji, według której we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, podejmowanych przez publiczne lub prywatne instytucje opieki społecznej, sądy, władze administracyjne lub ciała ustawodawcze sprawą nadrzędną powinno być najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka¹⁴. Natomiast na tle całego orzecznictwa SN najbardziej aktualny pogląd w kwestii dobra dziecka został wyrażony w postanowieniu z dnia 24 listopada 2016 r., w którym wskazano, że nie ma definicji ustawowej zwrotu „dobro dziecka”. SN podkreślił, iż wypełnienie znaczenia tego pojęcia powinno być dokonywane w konkretnych okolicznościach faktycznych, w szczególności gdy wskazują one na zaistnienie sytuacji, w jakiej znalazło się dziecko, wymagającej ingerencji ze strony innych podmiotów, w tym także sądu. Do zakresu tego terminu SN zaliczył uprawnienie do ochrony życia i zdrowia oraz wszelkie działania, które powinny zapewnić warunki do spokojnego i prawidłowego rozwoju, poszanowania godności i udziału w procesie decydowania o sytuacji małoletniego¹⁵.

Mając na uwadze powyższe rozważania, należy przyjąć, że najważniejszą wytyczną, jaką powinien kierować się sąd w sprawach z udziałem małoletnich, jest dobro dziecka. Ochrona praw dziecka w postępowaniu cywilnym przybiera formę

¹⁰ J. Marciniak, *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Warszawa 1975, s. 19.

¹¹ S. Kołodziejski, *Dobro wspólnych małoletnich dzieci – jako przesłanka odmowy orzeczenia rozwodu*, „Palestra” 1965, nr 9, s. 30.

¹² Z. Radwański, *Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym*, SC 1981/XXXI, s. 18.

¹³ *Ibidem*, s. 9.

¹⁴ Wyrok TK z 28.04.2003 r., K 18/02, OTK 2003/4, poz. 32.

¹⁵ Postanowienie SN z 24.11.2016 r., II CA 1/16, OSNC 2017/7–8, poz. 90.

konkretnego postępowania jako całości lub poszczególnych czynności w ramach danego postępowania, dlatego forma ochrony może mieć charakter bezpośredni lub pośredni¹⁶. Charakter ten ma co do zasady wpływ na rolę dziecka w postępowaniu, co zostanie omówione dokładniej w dalszej części niniejszej pracy.

2. STATUS DZIECKA W POSTĘPOWANIU NIEPROCESOWYM

W postępowaniu cywilnym można wyróżnić trzy grupy realizacji gwarantowanych prawem uprawnień dzieci. Jako pierwszą należy wskazać ochronę sfery relacji dziecka z innymi osobami, co na przykład ma miejsce w postępowaniu o ustalenie kontaktów z dzieckiem. Druga grupa to ochrona sfery rozwoju dziecka, między innymi realizowana w postępowaniu w sprawie o udzielenie zgody na umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej. Trzecia grupa zawiera ochronę sfery majątkowej dziecka, w której można wyszczególnić postępowanie o wyrażenie zgody na dokonanie czynności przekraczającej zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka¹⁷.

Postępowanie nieprocesowe jest trybem postępowania cywilnego, w którym rozpoznawana jest większość spraw związanych z ochroną praw dziecka. Można do nich zaliczyć m.in. ustalenie kontaktów z dzieckiem, postanowienia w przedmiocie istotnych spraw dziecka, co do których rodzice nie są zgodni, orzekanie o władzy rodzicielskiej, wyrażanie zgody na czynność przekraczającą zakres zwykłego zarządu majątkiem dziecka, decydowanie o odebraniu dziecka podlegającego władzy rodzicielskiej lub pozostającego pod opieką¹⁸. W sprawach bezpośrednio dotyczących małoletniego występuje on jako uczestnik postępowania, natomiast w innych sprawach może brać udział w postępowaniu w charakterze świadka.

Uczestnikiem postępowania jest podmiot, który będąc zainteresowanym, wstąpił do postępowania nieprocesowego lub został wezwany do udziału w sprawie przez sąd, a o uczestnictwie decyduje wzięcie udziału w sprawie, czyli podjęcie działania, które zmierza do ochrony własnego interesu. Należy podkreślić, że pojęcie uczestnika obejmuje węższy krąg osób niż pojęcie zainteresowanego, gdyż każdy uczestnik postępowania powinien być zainteresowanym¹⁹. Kodeks postępowania cywilnego posługuje się jednolitym pojęciem zainteresowanego i uczestnika postępowania nieprocesowego, dlatego określona w art. 510 k.p.c. definicja uczestnika postępowania nieprocesowego obejmuje także dziecko²⁰. Dziecko uzyskuje status

¹⁶ D. Mróz-Szarmach, *op. cit.*, s. 76.

¹⁷ *Ibidem*, s. 75.

¹⁸ *Ibidem*, s. 78.

¹⁹ B. Dobrzański, *W sprawie wykładni art. 44 kodeksu postępowania niespornego*, DPP 1948, nr 6, s. 23–24.

²⁰ J. Bodio, *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019, s. 284.

uczestnika postępowania nieprocesowego na podstawie odpowiedniego zastosowania reguł trybu procesowego. Jest to istotne, ponieważ zagadnienia procesowe związane z przmiotami strony (zdolność sądowa, zdolność procesowa, zdolność postulacyjna), a także z legitymacją procesową oraz uprawnieniami i ciężarami procesowymi dotyczącymi dziecka mają zastosowanie w postępowaniu nieprocesowym²¹. Dodatkowym warunkiem uczestnictwa w postępowaniu nieprocesowym jest dokonanie aktu procesowego w postaci wzięcia udziału w sprawie z własnej inicjatywy, w wyniku działania sądu z urzędu albo z mocy prawa.

Aby małoletni mógł uzyskać status uczestnika postępowania nieprocesowego, poza spełnieniem odpowiednich przesłanek, postępowanie musi być już wszczęte, dlatego należy odróżnić udział dziecka w charakterze uczestnika postępowania od udziału w charakterze wnioskodawcy. Rozróżnienie to jest konieczne, gdyż każdy wnioskodawca jest zainteresowanym, ale nie każdy zainteresowany jest uprawniony do zgłoszenia wniosku²². W tym zakresie należy wyróżnić trzy możliwe sytuacje. Pierwszą z nich jest przypadek, kiedy dziecko nie może samodzielnie wnieść wniosku o wszczęcie postępowania ze względu na brak zdolności procesowej. Do drugiej okoliczności wyłączającej możliwość wszczęcia postępowania przez małoletniego zalicza się sytuację, gdy przepis zawiera enumeratywnie zamknięty katalog osób uprawnionych, a dziecko nie zostało w nim wskazane. Trzecią możliwością jest uprawnienie do samodzielnego wniesienia wniosku.

Na koniec należy również zaznaczyć, iż udział małoletniego w postępowaniu nieprocesowym nie łączy się jedynie z występowaniem w charakterze uczestnika lub wnioskodawcy, ponieważ występują okoliczności, w których dziecko może wziąć udział w postępowaniu bez uzyskania takiego statusu. Do takiej sytuacji możemy zaliczyć udział w charakterze świadka. Podkreślenia wymaga fakt, że pełnienie roli świadka przez małoletniego nie może łączyć się z jednoczesnym występowaniem w charakterze uczestnika danego postępowania²³.

W tym miejscu warto jedynie zasygnalizować spór powstały w doktrynie dotyczący statusu dziecka wysłuchanego w postępowaniu na podstawie art. 576 § 2 k.p.c. Kwestią sporną jest fakt, czy wysłuchanie małoletniego jest równoznaczne z nadaniem mu statusu uczestnika postępowania nieprocesowego. Pierwszy pogląd zakłada, iż nakaz wysłuchania osoby jest równoznaczny z uznaniem jej za uczestnika postępowania. Zwolennicy takiego założenia uzasadniają, że termin „wysłuchać” oznacza odebranie ustnych oświadczeń od uczestników postępowania zawierających wnioski, twierdzenia i wyjaśnienia²⁴. Natomiast reprezentanci prze-

²¹ *Ibidem*, s. 117.

²² A. Turek, J. Turek, *Czynności „nieprocesowe” sądu w sprawach rodzinnych*, Pal. 2008, nr 7–8, s. 75.

²³ M. Jaworski, *Uwagi do projektu Kodeksu Postępowania Niespornego księgi pierwszej*, „Głos Sądownictwa” 1937, nr 7–8, s. 600.

²⁴ A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 97.

ciwnego stanowiska wskazują, iż powinność wysłuchania pewnej kategorii osób w postępowaniu nieprocesowym nie oznacza przyznania im przymiotu uczestnika postępowania²⁵.

3. PRAWO DO WYŚLUCHANIA MAŁOLETNIEGO

Na status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego, poza wspomnianymi kwalifikacjami podmiotowymi i przesłankami merytorycznymi, składają się również przysługujące mu prawa i obowiązki procesowe, służące realizacji praw procesowych. Jako pierwsze uprawnienie dziecka należy wskazać, wynikające z art. 576 § 2 k.p.c., prawo do wysłuchania.

Prawo do wysłuchania dziecka jest uprawnieniem konstytucyjnym, normowanym przez art. 72 ust. 3 Konstytucji RP, który wprost wskazuje, iż dziecko w toku ustalania jego praw ma prawo do bycia wysłuchanym, a jego zdanie ma być w miarę możliwości uwzględnione. Ponadto prawo do wysłuchania jest elementem prawa do odpowiednio ukształtowanego postępowania i składa się na treść prawa do sądu w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji RP²⁶. Dodatkowo stanowi jeden z aspektów zasady równouprawnienia uczestników postępowania nieprocesowego²⁷.

Powinność wysłuchania dziecka zachodzi niezależnie od tego, w jakim charakterze występuje w postępowaniu²⁸, a realizacja tego prawa jest możliwa jedynie wtedy, gdy małoletni posiada informację o istnieniu tego uprawnienia, by efektywnie z niego korzystać²⁹. Należy jednak zaznaczyć, że dziecko podlega wysłuchaniu przede wszystkim w sprawach rozpoznawanych w postępowaniach rodzinnych i opiekuńczych, dotyczących jego osoby lub majątku. Natomiast w sprawach rozpoznawanych w innych rodzajach postępowań nieprocesowych dziecko podlega wysłuchaniu wtedy, gdy jest ono uczestnikiem postępowania, co reguluje przepis ogólny art. 514 § 1 k.p.c. oraz przepisy szczególne³⁰.

²⁵ J. Gudowski, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, art. 576, s. 287, por. postanowienie SN z dnia 16 grudnia 1997 r., III CZP 63/97, OSNC 1998, nr 6, poz. 108.

²⁶ K. Weitz, *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego. Tom I*, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011, s. 682.

²⁷ J. Bodio, *op. cit.*, s. 406.

²⁸ A. Laskowska-Hulisz, J. Bodio, [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego. Tom IV. Część II. Postępowanie nieprocesowe. Postępowania z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i rzeczowego*, red. P. Rylski, M. Walasik, Warszawa 2023, s. 615.

²⁹ K. Flaga-Gieruszyńska, *Prawo do wysłuchania w postępowaniu egzekucyjnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Honeste Procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017, s. 578–579.

³⁰ J. Bodio, *op. cit.*, s. 411.

Obligatoryjność wysłuchania dziecka jest ograniczona koniecznością spełnienia pewnych kryteriów. Dlatego o dopuszczeniu do wysłuchania nie decyduje charakter sprawy, a pozwalający na to rozwój umysłowy dziecka, jego stan zdrowia i stopień dojrzałości. Oceny, czy spełniono przesłanki wysłuchania, sąd powinien dokonywać w świetle zasady ochrony dobra dziecka³¹. Planowana nowelizacja Kodeksu postępowania cywilnego³² zakłada odpowiednie stosowanie przepisów zawartych w znowelizowanym art. 216¹ k.p.c., dzięki czemu wysłuchanie małoletniego zostanie uzależnione od wyrażonej przez niego zgody. Ponadto nowela dodaje § 3 wprowadzający ograniczenie w realizacji prawa, mając na względzie dobro dziecka. Zgodnie z projektem możliwe będzie wysłuchanie małoletniego tylko raz w toku postępowania, chyba że wyjdą na jaw istotne okoliczności, które wymagają ponownego wysłuchania.

Wysłuchanie dziecka powinno się odbyć w najmniej uciążliwy dla niego sposób. Na gruncie k.p.c. powstał spór w jakiej formie, zgodnie z art. 576 § 2 k.p.c., powinna nastąpić realizacja tego prawa. Bezpośrednia forma polega na wysłuchaniu dziecka przez sąd, natomiast przez pośrednie wysłuchanie sąd zapoznaje się ze stanowiskiem dziecka za pośrednictwem innego podmiotu³³. Zgodnie ze stanowiskiem A. Kallausa, wysłuchanie dziecka powinno być bezpośrednie, a sąd nie powinien wyręczać się kuratorem czy biegłymi z ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego³⁴. Natomiast J. Ignaczewski uważa, że bezpośrednie wysłuchanie dziecka przed sądem powinno być wyjątkiem, a za słuszną zasadę uznał wysłuchanie dziecka za pośrednictwem biegłych z rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego. Ponadto autor podkreślił, iż jeśli ma w ostateczności dojść do wysłuchania dziecka w sądzie, należy zapewnić mu odpowiednio przystosowane do tego warunki³⁵. Jak już wspomniano, niezależnie od formy wysłuchania dziecka wysłuchanie powinno nastąpić w warunkach przyjaznych dziecku, dlatego przy formie bezpośredniej wysłuchanie dziecka odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Do okoliczności, które sprzyjają wysłuchaniu dziecka, można zaliczyć możliwość wykorzystania tzw. niebieskich pokoi, nagrywanie wypowiedzi dziecka w celu uniknięcia powtórnego wysłuchania oraz wysłuchanie przy udziale psychologa, który powinien poinformować dziecko o sposobie i przebiegu wysłuchania oraz jego celu³⁶.

³¹ D. Wybrańczyk, *op. cit.*, s. 418.

³² Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3309, Warszawa, 12.05.2023 r., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/C7D97BFE7DA14CDDC12589C1002D2942/%24File/3309.pdf>

³³ J. Bodio, *op. cit.*, s. 418.

³⁴ A. Kallaus, *Udział osoby małoletniej w postępowaniu opiekuńczym*, Poznań 2015, s. 109.

³⁵ J. Ignaczewski, *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011, s. 37.

³⁶ H. Ciepła, [w:] H. Ciepła, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014, s. 91.

4. PRAWO DO OSOBISTEGO UDZIAŁU DZIECKA W POSTĘPOWANIU OPIEKUŃCZYM

Szczególnym uprawnieniem procesowym dotyczącym dziecka, wprowadzonym przez art. 573 k.p.c., jest prawo do bezpośredniego i osobistego udziału w postępowaniu opiekuńczym³⁷. Na podstawie wspomnianego przepisu pełną zdolność procesową mają również osoby o ograniczonej zdolności do czynności prawnych. Wskazany przepis odnosi się do sytuacji, gdy dziecko zostaje uczestnikiem postępowania z istoty stosunku prawnego lub z wyraźnego wskazania w ustawie³⁸. Dlatego w sprawach dotyczących osoby dziecka, po ukończeniu 13. r.ż. jest ono uprawnione do osobistego działania i nie może już być reprezentowane przez rodziców lub opiekuna, a *contario* potrzeba reprezentowania dziecka występuje, gdy postępowanie przed sądem dotyczy małoletniego, który nie ukończył lat 13³⁹.

Zgodnie z art. 573 § 2 k.p.c., prawo to może być ograniczone lub wyłączone, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze. Pojęcie „względy wychowawcze” należy w tym wypadku utożsamiać z szeroko rozumianym dobrem małoletniego⁴⁰. Co oznacza, że postępowanie w całości albo częściowo powinno być prowadzone pod nieobecność dziecka, jeżeli jego osobisty udział naraża jego dobro na uszczerbek, dlatego możliwość ograniczenia lub wyłączenia udziału dziecka w sprawie przez sąd opiekuńczy następuje przy jednoczesnej ochronie jego interesu⁴¹.

Postanowienie o ograniczeniu lub wyłączeniu ze względów wychowawczych udziału małoletniego może zostać wydane na każdym etapie postępowania nieprocesowego. Natomiast sąd, podejmując decyzję w sprawie udziału dziecka w postępowaniu, powinien ocenić, czy w danej sprawie należy wyłączyć jego prawo do bezpośredniego uczestnictwa w całości, czy w części oraz jednocześnie zapewnić udział w postępowaniu osoby, która pełniłaby funkcje rzecznika interesów małoletniego⁴².

Warto zaznaczyć, iż wyłączając małoletniego od osobistego udziału w postępowaniu, nie będzie możliwe zastosowanie względem niego nakazu osobistego stawiennictwa lub zarządzenia przymusowego doprowadzenia⁴³.

³⁷ R. Zegadło, *Dziecko w postępowaniu sądowym i administracyjnym*, RiP 2011, nr 19, s. 57.

³⁸ A. Góra-Błaszczkowska, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Art. 506–729*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021, art. 573, s. 262.

³⁹ H. Dolecki, *Glosa do postanowienia SN z 16.12.1997 r., III CZP 63/97*, OSP 1999, nr 5, poz. 87.

⁴⁰ J. Gudowski, *op. cit.*, art. 573, s. 282.

⁴¹ H. Dolecki, *Sytuacja prawna małoletniego w postępowaniu przed sądem opiekuńczym w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, NP 1976, nr 11, s. 1523.

⁴² A. Zieliński, *op. cit.*, s. 103.

⁴³ A. Laskowska-Hulisz, J. Bodio, *op. cit.*, s. 610.

5. OBOWIĄZEK OSOBISTEGO STAWIENICTWA MAŁOLETNIEGO W SĄDZIE

W art. 574 § 2 k.p.c. określono obowiązek procesowy w postaci osobistego stawiennictwa dziecka w sądzie. Obowiązek osobistego stawiennictwa jest uzasadniony potrzebą bezpośredniego kontaktu sądu opiekuńczego z uczestnikiem postępowania oraz umożliwieniem zapoznania się ze stanowiskiem osoby pozostającej pod władzą rodzicielską lub opieką i wydania w sprawie orzeczenia służącego dobru małoletniego⁴⁴. Dodatkowym celem tej instytucji jest wysłuchanie małoletniego i zapewnienie prawidłowego przebiegu postępowania sądowego⁴⁵. Przepisy nakazujące dziecku osobiste stawiennictwo w sądzie odnoszą się do spraw dotyczących zarówno osoby, jak i majątku dziecka, a dzięki unormowanej w nich formie i sposobie postępowania dziecko może uzyskać ochronę prawną⁴⁶. Należy podkreślić, iż przy podejmowaniu postanowienia w tym przedmiocie sąd powinien mieć na uwadze, by nie wywołało to ujemnych następstw w rozwoju i wychowaniu dziecka oraz uwzględnić stopień dojrzałości i charakter prowadzonej sprawy⁴⁷.

Ponadto art. 574 k.p.c. oprócz obowiązku osobistego stawiennictwa dziecka w sądzie przewiduje także możliwość przymusowego sprowadzenia małoletniego do sądu. Podobnie jak w przypadku obowiązkowego stawiennictwa zaleca się ostrożność przy stosowaniu tego środka, postulując, by było brane pod uwagę jedynie wtedy, gdy wezwanie do osobistego stawiennictwa okazało się bezskuteczne i tylko wtedy, gdy nie powoduje to ujemnych następstw dla rozwoju i wychowania małoletniego⁴⁸.

Obowiązek stawiennictwa dziecka może wynikać również z charakteru, w jakim małoletni występuje w postępowaniu. Osoba, która została wezwana w charakterze świadka, ma obowiązek stawienia się w sądzie i obowiązek ten dotyczy także dziecka. Co istotne, rodzice, którym przysługuje władza rodzicielska, są obowiązani zadbać o stawiennictwo na rozprawie dziecka wezwanego w charakterze świadka, a w razie konieczności powinni nawet doprowadzić małoletniego do sądu⁴⁹. Warto dodać, że do świadków w postępowaniu nieprocesowym stosuje się odpowiednio przepis art. 274 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c., który wskazuje, że za nieusprawiedliwione niestawiennictwo sąd skazuje świadka na grzywnę, po czym wezwie go powtórnie, a w razie ponownego niestawiennictwa skazuje go na ponowną

⁴⁴ A. Góra-Błaszczkowska, *op. cit.*, art. 574, s. 264.

⁴⁵ W. Siedlecki, *Postępowanie przed sądem rodzinnym jako sądem opiekuńczym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1981, nr 98, s. 142.

⁴⁶ T. Ereciński, *Glosa do postanowienia SN z 9.02.1972 r., III CRN 115/71*, PiP 1973, nr 5, s. 166.

⁴⁷ Postanowienie SN z dnia 15 grudnia 1998 r., I CKN 1122/98, OSNC 1999, nr 6, poz. 119.

⁴⁸ A. Gola, *Ubezłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989, s. 41.

⁴⁹ J. Bodio, *op. cit.*, s. 433.

grzywnę i może zarządzić jego przymusowe sprowadzenie. Natomiast B. Kaczmarek twierdzi, że w przypadku małoletniego nie ma ustawowych podstaw do stosowania wobec niego lub jego przedstawiciela ustawowego kar porządkowych za niestawiennictwo dziecka. Autorka podkreśla, że obowiązek opieki nad dzieckiem nie jest obowiązkiem procesowym, który należy spełnić wobec uczestników postępowania lub sądu, a zobowiązaniem w relacjach rodzica z dzieckiem i nie może być egzekwowany na podstawie przepisów dotyczących kar porządkowych, jakie można nałożyć na świadka⁵⁰.

6. OBOWIĄZEK SKŁADANIA ZEZNAŃ

Jak już ustalono, małoletni może występować w postępowaniu w charakterze świadka. Zgodnie z art. 13 § 2 k.p.c., reguły przyjmowane w Kodeksie postępowania cywilnego w odniesieniu do stron procesu mają zastosowanie do podmiotów innych rodzajów i trybów postępowania. W związku z tym przepisy dotyczące świadków w procesie będą odpowiednio stosowane w postępowaniu nieprocesowym, a kwestie postępowania nieprocesowego wymagają przeanalizowania założeń konstrukcyjnych procesu⁵¹. Należy jednak podkreślić pewne różnice wynikające z art. 515 k.p.c., zgodnie z którym sąd może, stosownie do okoliczności, przesłuchać świadków i biegłych bez przyrzeczenia oraz w nieobecności uczestników, może również zażądać od osób, które nie są uczestnikami, złożenia wyjaśnień na piśmie.

Kodeks postępowania cywilnego nakłada na świadków obowiązek składania zeznań, jak również daje niektórym świadkom prawo do odmowy zeznań. Prawo odmowy zeznań przysługuje małżonkom stron, ich wstępnym, zstępny i rodzeństwu oraz powinowatym w tej samej linii lub stopniu pokrewieństwa, a także osobom pozostającym ze stronami w stosunku przysposobienia. Prawo odmowy odpowiedzi na pytanie przysługuje natomiast świadkowi, gdy jego zeznanie mogłoby narazić jego lub jego bliskich na odpowiedzialność karną, hańbę lub dotkliwą i bezpośrednią szkodę majątkową albo jeżeli zeznanie miałoby być połączone z pogwałceniem istotnej tajemnicy zawodowej. Ponieważ małoletniemu brakuje zdolności procesowej i nie może samodzielnie dokonywać czynności procesowych, istotną kwestią jest możliwość skorzystania z tego prawa przez dziecko. Świadek nie jest stroną postępowania, tylko osobą biorącą w nim udział, a odmowa składania zeznań lub odpowiedzi na pytanie nie jest czynnością procesową, dlatego trafne jest stanowisko przyznające małoletniemu prawo odmowy składania zeznań lub

⁵⁰ B. Kaczmarek, *Małoletni świadek w procesie cywilnym – zagadnienia wybrane*, AUWr PPiA 2009, nr 81, s. 60.

⁵¹ J. Bodio, *op. cit.*, s. 16.

odpowiedzi na pytanie na zasadach ogólnych⁵². Takie stanowisko jednak nie jest akceptowane przez wszystkich przedstawicieli doktryny. Przeciwnicy przyznania małoletniemu prawa do odmowy zeznań wskazują, że art. 98 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego upoważnia przedstawicieli ustawowych do działania za dziecko i może on stanowić podstawę do podejmowania przez nich decyzji o skorzystaniu przez małoletniego z prawa odmowy zeznań. Ponadto dodają, że małoletni nie jest w stanie świadomie i z pełną odpowiedzialnością za skutki podjąć takiej decyzji⁵³.

W kwestii występowania dziecka jako świadka w procesie warto wspomnieć o obowiązku złożenia przyrzeczenia. Zgodnie z art. 267 w zw. z art. 13 § 2 k.p.c. małoletni poniżej 17. r.ż. są zwolnieni z tego obowiązku. Wynika to również z tego, że świadkowie, którzy nie ukończyli lat 17, nie ponoszą jeszcze odpowiedzialności karnej za złożenie fałszywych zeznań (art. 10 § 1 k.k.).

PODSUMOWANIE

Rozważania w przedmiocie ochrony dobra dziecka w postępowaniu cywilnym wskazują na istnienie wielu instytucji służących osiągnięciu tego celu. Troska o dobro małoletniego przejawia się w każdym omówionym mechanizmie umożliwiającym dziecku branie czynnego udziału w postępowaniu nieprocesowym. Niestety status dziecka w postępowaniu nieprocesowym nie został wyraźnie wyodrębniony od pozycji prawnej dorosłych uczestników postępowania, a w Kodeksie postępowania cywilnego brakuje regulacji, która wprost przyznawałaby dziecku status uczestnika postępowania. W tym zakresie postulatem *de lege ferenda* jest z pewnością zwiększanie ochrony praw dzieci w postępowaniu cywilnym przez jasne określenie tego, w jakich postępowaniach dziecko uzyskuje status uczestnika postępowania nieprocesowego⁵⁴. Z pewnością liczba instytucji mających za przedmiot ochronę dobra dziecka w postępowaniu nadal nie jest wystarczająca, a planowane nowelizacje tylko pokazują, jak wiele postulatów wymaga rozważenia w celu zapewnienia skuteczności i efektywności ochrony dobra dziecka i jego praw.

⁵² K. Piasecki, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I*, red. K. Piasecki, Warszawa 1996, art. 261, s. 848.

⁵³ T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2001, s. 372.

⁵⁴ D. Mróz-Szarmach, *op. cit.*, s. 86.

BIBLIOGRAFIA

Literatura

- Bodio J., *Status dziecka jako uczestnika postępowania nieprocesowego*, Warszawa 2019.
- Ciepla H., [w:] H. Ciepla, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, Warszawa 2014.
- Dobrzański B., *W sprawie wykładni art. 44 kodeksu postępowania niespornego*, DPP 1948, nr 6.
- Dolecki H., *Glosa do postanowienia SN z 16.12.1997 r., III CZP 63/97*, OSP 1999, nr 5, poz. 87.
- Dolecki H., *Sytuacja prawna małoletniego w postępowaniu przed sądem opiekuńczym w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej*, NP 1976, nr 11.
- Ereciński T., *Glosa do postanowienia SN z 9.02.1972 r., III CRN 115/71*, PiP 1973, nr 5.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Prawo do wysłuchania w postępowaniu egzekucyjnym – wybrane zagadnienia*, [w:] *Honeste Procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017.
- Gola A., *Ubezłasnowolnienie. Opieka i kuratela*, Warszawa 1989.
- Góra-Błaszczkowska A., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom III. Art. 506–729*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021.
- Grzegorzczak T., *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Kraków 2001.
- Gudowski J., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom IV. Postępowanie rozpoznawcze. Postępowanie zabezpieczające*, wyd. V, red. T. Ereciński, Warszawa 2016.
- Ignaczewski J., *Komentarz do spraw o kontakty z dzieckiem*, Warszawa 2011.
- Jaworski M., *Uwagi do projektu Kodeksu Postępowania Niespornego księgi pierwszej*, „Głos Sądownictwa” 1937, nr 7–8.
- Jędrejek G., *Zasada ochrony dobra dziecka a postępowanie cywilne*, [w:] *Honeste Procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017.
- Kaczmarek B., *Małoletni świadek w procesie cywilnym – zagadnienia wybrane*, AUWr PPIA 2009, nr 81.
- Kallaus A., *Udział osoby małoletniej w postępowaniu opiekuńczym*, Poznań 2015.
- Kołodziejki S., *Dobro wspólnych małoletnich dzieci – jako przesłanka odmowy orzeczenia rozwodu*, „Palestra” 1965, nr 9.
- Laskowska-Hulisz A., Bodio J., [w:] *System Prawa Procesowego Cywilnego. Tom IV. Część II. Postępowanie nieprocesowe. Postępowania z zakresu prawa osobowego, rodzinnego i rzeczowego*, red. P. Rylski, M. Walasik, Warszawa 2023.
- Marciniak J., *Treść i sprawowanie opieki nad małoletnim*, Warszawa 1975.
- Mróz-Szarmach D., *Ochrona praw dziecka w postępowaniu cywilnym (zagadnienia wybrane)*, [w:] *Instrumenty ochrony praw rodziny i ochrony praw dziecka*, red. M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, Gdańsk 2020.
- Piasecki K., [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I*, red. K. Piasecki, Warszawa 1996.
- Radwański Z., *Pojęcie i funkcja „dobra dziecka” w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym*, SC 1981, nr XXXI.
- Siedlecki W., *Postępowanie przed sądem rodzinnym jako sądem opiekuńczym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1981, nr 98.
- Turek A., Turek J., *Czynności „nieprocesowe” sądu w sprawach rodzinnych*, Pal. 2008, nr 7–8.
- Weitz K., *Związanie sądu granicami żądania w procesie cywilnym*, [w:] *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego. Tom I*, red. J. Gudowski, K. Weitz, Warszawa 2011.

- Wybrańczyk D., *Sytuacja prawna małoletniego dziecka rozwodzących się rodziców*, Warszawa 2022.
- Zajączkowska-Burtowy J., [w:] *Realizacja zasady dobra dziecka w mediacji w sprawach dotyczących wykonywania władzy rodzicielskiej i kontaktów*, red. J. Mucha, Warszawa 2021.
- Zegadło R., *Dziecko w postępowaniu sądowym i administracyjnym*, RiP 2011, nr 19.
- Zembrzusi T., *Pozbawienie możliwości obrony praw strony w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, [w:] *Ius est a iustitia appellatum. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Wiśniewskiemu*, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Pazdan, M. Tomalak, Warszawa 2017.
- Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.

Akty prawne

- Konwencja o prawach dziecka (Dz. U. z dnia 23 grudnia 1991 r.).
- Poselski projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3309, Warszawa, 12.05.2023 r.

Orzecznictwo

- Postanowienie SN z 24.11.2016 r., II CA 1/16, OSNC 2017/7–8, poz. 90.
- Postanowienie SN z dnia 15 grudnia 1998 r., I CKN 1122/98, OSNC 1999, nr 6, poz. 119.
- Postanowienie SN z dnia 16 grudnia 1997 r., III CZP 63/97, OSNC 1998, nr 6, poz. 108.
- Wyrok TK z 28.04.2003 r., K 18/02, OTK 2003/4, poz. 32.

ABSTRAKT

Temat uprawnień i obowiązków małoletniego w postępowaniu nieprocesowym w dalszym ciągu nie jest wystarczająco zbadany w polskiej doktrynie prawa procesowego. Ochrona dobra dziecka, która powinna być urzeczywistniana w przepisach oraz praktyce wymiaru sprawiedliwości, wymaga jeszcze licznych zmian i dopracowania. Planowana nowelizacja Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz niektórych innych ustaw podkreśla konieczność reform w polskim ustawodawstwie, proponując wprowadzenie zmian w kilku aktach prawnych w celu podwyższenia standardów uczestnictwa małoletnich w procedurach sądowych, wzmocnienia ich ochrony, w tym także systemowej ochrony przed skrzywdzeniem. Celem niniejszego opracowania jest zebranie i opisanie głównych obowiązków i uprawnień dziecka w postępowaniu nieprocesowym oraz wskazanie, w jaki sposób przytoczone regulacje realizują ochronę dobra dziecka. Małoletni są uczestnikami postępowania o szczególnych potrzebach, dlatego wymiar sprawiedliwości powinien być gotowy na ich przyjęcie, zapewniając im godne warunki i uwzględniając ich indywidualną sytuację. Na podstawie przeprowadzonej analizy literatury oraz orzecznictwa w zakresie postępowania cywilnego, prawa cywilnego oraz prawa rodzinnego i opiekuńczego ukazano pewne braki w obowiązujących mechanizmach oraz wyeksponowano niewystarczającą liczbę instytucji procedury cywilnej odpowiedzialnych za ochronę dobra dziecka. Polskie prawodawstwo wymaga takich regulacji, które pozwolą na ukształtowanie sprawnie funkcjonującego systemu ochrony małoletnich.

Słowa kluczowe: małoletni, postępowanie, nieprocesowe, uprawnienia, obowiązki